

Ο Μαρξισμός σήμερα

Συνέντευξη με τον István Mészáros

Ο István Mészáros εγκατέλειψε την πατρίδα του την Ουγγαρία, μετά τη Σοβιετική εισβολή του 1956. Η φήμη του στο αγγλόφωνο κοινό καθιερώθηκε με τη μετάφραση του βιβλίου του: *Η Θεωρία του Μαρχ για την αλλοτρίωση* (1970)*. Το έργο του έχει τύχει ιδιαίτερα καλής αποδοχής στη Λατινική Αμερική, ενώ το πιο πρόσφατο βιβλίο του, *Η Εξουσία της Ιδεολογίας*, έτυχε υψηλής επιδοκιμασίας, τόσο στην Αγγλία όσο και στο εξωτερικό.

Η σκέψη του Mészáros χαρακτηρίζεται από ένα σφοδρά μαχητικό μαρξισμό και η σοσιαλιστική δέσμευση παραμένει γι' αυτόν αμείωτη, παρά τα πρόσφατα γεγονότα. Προς το παρόν, επεξεργάζεται μερικές πρωτότυπες ιδέες γύρω από τη θεωρία και την πρακτική της μετάβασης στο σοσιαλισμό. Το υπό έκδοση νέο βιβλίο του – *Πέρα από το Κεφάλαιο: Προς μία Θεωρία της Μετάβασης* – θα κυκλοφορήσει από τις εκδόσεις Merlin Press την Άνοιξη του 1993.

Ο Lukács

– Πώς αρχίσατε να ενδιαφέρεστε για το μαρξισμό;

Mészáros: Ενθουσιαζόμουν με το να παίρνω βιβλία από κάποιο βιβλιοπωλείο, εντελώς ασήμαντα, όπως *Τη 18η Μπρυμαίρ*, το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* κλπ., ακόμα και διάφορες μπροσούρες τις οποίες αγόραζα φτηνά. Και βέβαια, αργότερα, το *Anti-Dühring* του Engels, έως να 'ρθω στη συνέχεια σε επαφή με το βασικό έργο του Μαρχ. Ταυτόχρονα, ενδιαφερόμουν για τον Lukács. Βρήκα ένα

Ο István Mészáros είναι Καθηγητής της Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο του Sussex. Η παρούσα συνέντευξη δημοσιεύθηκε στην αγγλική επιθεώρηση *Radical Philosophy*, τ. 62, Φθινόπωρο 1992, σσ. 27-35. Τη συνέντευξη πήραν οι Chris Arthur και Joseph Mc Carney τον Απρίλιο του 1992.

* Στην Ελλάδα κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις *Ράπτα*, σε μετάφραση από τα αγγλικά της Ελένης Κωνσταντέλου και με θεώρηση του Γιάννη Κρητικού, το 1975 (σημ. του Μ.).

βιβλίο του για την ουγγρική λογοτεχνία την οποία γνώριζα. Μου άρεσε τόσο, που μετά μία ή δύο εβδομάδες και αφού το διάβασα, πούλησα ό,τι πιο σημαντικό είχα – όπως το σελιδοκόπτη και το στυλογράφο μου – προκειμένου ν' αγοράσω αυτό το πανάκριβο βιβλίο. Ήμουν, πάνω-κάτω, 15 ή 16 χρονών τότε. Αφού διάβασα όλα αυτά, αποφάσισα να δουλέψω μαζί του στο Πανεπιστήμιο της Βουδαπέστης. Ήταν κάτι που το 'θελα πολύ.

- *Τι ήταν αυτό που σας άρεσε όταν τον συναντήσατε; Ήταν το ενδιαφέρον που σας προκάλεσε ως άνθρωπος ή ως πανεπιστημιακός συνάδελφος;*

Mészáros: Ήταν πάρα πολύ ενδιαφέρον. Άρχισα τις σπουδές μου στο Πανεπιστήμιο το Σεπτέμβριο του 1949. Οι επιθέσεις εναντίον του Lukács είχαν ήδη αρχίσει με πάρα πολύ άγριο τρόπο, ήδη τον Ιούλιο του ίδιου χρόνου. Κόντευα να αποβληθώ από το Πανεπιστήμιο, επειδή παρακολουθούσα τα σεμινάρια του. Στην πραγματικότητα, την εποχή που οξύνονταν οι επιθέσεις εναντίον του, το Ινστιτούτο του Lukács ήταν σχεδόν εντελώς έρημο. Είχε μόνο ένα μικρό σεμινάριο. Συνέχισε αυτό το σεμινάριο για δύο χρόνια, αλλά το 1951 τα πράγματα είχαν γίνει πολύ επικίνδυνα ακόμα και γι' αυτόν τον ίδιο. Ήταν η εποχή που ο Fadeyev – ένας πολύ παλιός αντίπαλος του Lukács – του επιτέθηκε στη Σοβιετική Ένωση. Από εκείνη τη στιγμή φοβόταν ότι μπορούσαν και να τον συλλάβουν.

- *Μπορούμε να σας ρωτήσουμε τι είδους προσωπικές εντυπώσεις σας άφησε ο Lukács; Πώς τον εκτιμήσατε ως άνθρωπο;*

Mészáros: Αυτή τη περίοδο τον γνώρισα πολύ καλά, από πάρα πολύ κοντά, και μου άρεσε όχι μόνο ο διανοητικός τρόπος με τον οποίο προσέγγιζε τα ζητήματα, αλλά και το αίσθημα του χιούμορ του. Είχε ένα εξαιρετικό αίσθημα ειρωνείας. Θα σας το απεικονίσω με μια ιστορία. Μου είπε κάποτε ότι ήταν στο νοσοκομείο για γενικές εξετάσεις με πόνους στο στομάχι. Ο Καθηγητής που επέβλεπε αυτές τις εξετάσεις, όταν είδε τις ακτινογραφίες, έμεινε έκθαμβος λέγοντας: «Είναι υπέροχες. Είναι μία εξαιρετικά σπάνια περίπτωση, πρέπει να τις δείξω στους φοιτητές μου στο Πανεπιστήμιο». Και ο Lukács παρατήρησε: «Επιτέλους, έγινα διδακτέα ύλη». Διότι τη συγκεκριμένη περίοδο μεταξύ 1949 και μέσα του 1950, τα βιβλία του ήταν απαγορευμένα. Δεν υπήρχαν στις δημόσιες βιβλιοθήκες και το κοινό δεν είχε καμία πρόσβαση σ' αυτά. Ο Lukács είχε, λοιπόν, πάντα μία όμορφη ιστορία όταν ήθελε να επεξηγήσει κάτι. Όπως, ας πούμε, στο ζήτημα για το ποιος πρέπει να είναι ο ρόλος του συγγραφέα, του διανοούμενου εν γένει: πρέπει να είναι συνδεδεμένος με το κόμμα κατά τέτοιο τρόπο, ώστε οι πολιτικοί και οι ιδεολόγοι του κόμματος να τον δεσμεύουν και

να τον περιορίζουν; Η θέση του Lukács ήταν όχι, δεν θα 'πρεπε. Αυτή είναι η διαφορά μεταξύ του πεζικάριου και του αντάρτη, του παρτιζάνου μαχητή. Η γενική σκόπευση και ο στόχος πρέπει να είναι ταυτόσημα για να κερδίσεις τον πόλεμο, αλλά ο τρόπος για να το πετύχεις αυτό είναι ριζικά διαφορετικός. Ήταν ένας καλός άνθρωπος, ένας άνθρωπος με τρομερή ηθική ακεραιότητα, και ένας καλός φίλος.

- *Πώς ήταν γενικά το '56 στο Πανεπιστήμιο, στον κύκλο Petöfi και όλη αυτή η ζύμωση που υπήρχε;*

Mészáros: Όπως μπορείτε να φανταστείτε ήταν πολύ δραματικά. Βγαίναμε από τη περίοδο του '55, όπου ο Rákosi και η παρέα του προσπαθούσαν, με πάρα πολύ άγριο τρόπο, ν' ασκήσουν πιέσεις πάνω σ' οποιαδήποτε αντιπολίτευση κέρδιζε έδαφος. Ο Ουγγρικός Σύνδεσμος Συγγραφέων ήταν ένα σώμα με επιρροή, αποτελούσε την εμπροσθοφυλακή στις συζητήσεις και στο κίνημα ενάντια στο Rákosi και τη κλίκα του. Μ' αυτή την έννοια, μπορούσε ήδη να προβλεφθεί αυτό που έγινε στο 20ό Συνέδριο στη Ρωσία. Και όπως γνωρίζεις, πολύ πιθανόν να ήταν τον Οκτώβριο του '56 που ο Rákosi εξαφανίστηκε: εννοώ, ότι αυτός δεν ήθελε να φύγει και ότι οι Ρώσοι, το μόνο που είχαν να κάνουν, ήταν να τον σύρουν έξω από τη Χώρα. Αλλά, μετά, αυτοί οι ίδιοι επέβαλαν τον Επö Gerö, ο οποίος ήταν σταλινικός και με το παραπάνω. Ύστερα, βέβαια, είχαμε τα γεγονότα. Στις 23 του Οκτώβρη είχαμε την εξέγερση και στις 4 του Νοέμβρη τη δεύτερη Ρωσική επέμβαση – είμαστε πάντα στο 1956. Αυτή η τελευταία, έθεσε τέλος σε μία περίοδο μεγάλων προσδοκιών και ελπίδων στο κύκλο Petöfi. Ο κύκλος Petöfi αναπτύχθηκε βήμα το βήμα κι όταν ο Rákosi τον νομιμοποίησε έκανε την εξής κυνική δήλωση: «Εντάξει, θα τους αφήσουμε να μιλάνε και μετά θα τους βαρέσουμε κατακέφαλα». Αυτό βέβαια δεν ήταν εύκολη υπόθεση, γιατί οι απόψεις του Κύκλου είχαν μια τεράστια λαϊκή απήχηση. Μάλιστα, μερικές από τις συναντήσεις του κύκλου, προς το τέλος, έφτασαν να τις παρακολουθούν πέντε με έξι χιλιάδες άτομα.

- *Ο Lukács ήταν απρόθυμος στο να αναλάβει κάποια ευθύνη στην κυβέρνηση του Nagy, ή ήταν κάτι που θα το έκανε ευχαρίστως;*

Mészáros: Ανέλαβε κάποια ευθύνη στην κυβέρνηση του Nagy, διευκρινίζοντας ότι αυτό θα το 'κανε, αυστηρά, μόνο για μία ορισμένη περίοδο, έως ότου η κατάσταση όδευε προς μία λύση. Ο λόγος ήταν ότι, τότε, ήταν έντονα προσηλωμένος στη συγγραφή όχι μόνο της *Αισθητικής*, αλλά και της *Ηθικής*, ενώ έπειτα στράφηκε προς την *Οντολογία του Κοινωνικού Είναι*. Ονειρευόταν πάντα να

γράφει μία εργασία πάνω στην ηθική, την οποία, τελικά, δεν μπόρεσε ν' αποπερατώσει.

- *Γιατί εξοριστήκατε; Ήταν σύμφωνο αυτό με τη γνώμη του Lukács ή όχι;*

Mészáros: Τίποτα από τα δύο. Τότε που πήρα την απόφαση, ο Lukács ήταν υπό κράτηση αλλά, στην πραγματικότητα, το αποφάσισα λίγο νωρίτερα, τη περίοδο της δεύτερης Ρωσικής επέμβασης, γιατί είχα πλέον πειστεί πως δεν υπήρχε ελπίδα για σοσιαλιστικό μετασχηματισμό στην Ουγγαρία. Στην ουσία, κατέπνιξαν ότι ήταν επαναστατικό. Ήταν μία πολλά υποσχόμενη εξέγερση, ώστε ν' άρχιζε κάτι το καινούργιο. Σε χρόνο μηδέν είχαν συγκροτηθεί τα εργατικά συμβούλια σ' όλη τη χώρα. Το ζήτημα μιας στροφής προς το καπιταλισμό ποτέ δεν τέθηκε.

- *Γράψατε πολλά πάνω στο Lukács. Πώς θα συνοψίζατε την ιστορική του σημασία; Τι το σπουδαίο κομίζει στο μαρξισμό;*

Mészáros: Θεωρώ το έργο του πολύ μεγάλο. Ο Lukács είναι μία από τις πιο διακεκριμένες μορφές αυτού του αιώνα. Είχε μεγάλη επιτυχία και ήταν πολύ σπουδαίος ως φιλόσοφος, πριν ακόμα ενστερνιστεί το μαρξισμό. Έγραψε σειρά από μελέτες τις οποίες κανείς – ακόμα και μη μαρξιστής – δεν μπορεί να αγνοήσει και πήγε πολύ μακρύτερα διότι, κατά κάποιο τρόπο, θεωρητικοποίησε την ιστορική εμπειρία της Ρώσικης Επανάστασης και τις συνέπειές της. Πολύ πιθανό να είναι αυτό το πιο μεγάλο του επίτευγμα ως στοχαστή. Αν και δεν νομίζω ότι η *Ιστορία και Ταξική συνείδηση** είναι το καλλίτερο βιβλίο του, αυτό δε σημαίνει ότι, στο συγκεκριμένο του χώρο, δεν είναι εξαιρετικά σπουδαίο και αντιπροσωπευτικό. Πρόκειται για ένα βιβλίο στο οποίο αυτή ακριβώς η εμπειρία της Ρώσικης Επανάστασης έχει θεωρητικοποιηθεί κατά τρόπο αντιπροσωπευτικό.

- *Νομίζετε ότι υπάρχει κάποια επιρροή από τον Simmel στην Ιστορία και Ταξική συνείδηση;*

Mészáros: Λίγη επιρροή από τον Simmel, περισσότερη από τον Weber και, φυσικά, περισσότερη από κάθε άλλον, η επιρροή του Hegel. Υπό αυτές τις προϋ-

* Το βιβλίο αυτό ολοκληρώνεται από το Lukács, με μορφή δοκιμίων, το 1923. Στα ελληνικά εκδόθηκε το 1975 από τις εκδ. Οδυσσέας σε μετάφραση του Γιάννη Παπαδάκη από τα γερμανικά. Αποτελεί το περισσότερο συζητημένο έργο του Ούγγρου φιλόσοφου (σημ. του Μ.).

ποθέσεις, μπόρεσε να περατώσει μία ιστορική θεώρηση των συμβάντων, συγκρατώντας όλους μας από πιθανά στραβοπατήματα – μία επανάσταση, η οποία στόχευε να είναι μία σοσιαλιστική επανάσταση, τη στιγμή που οι συσχετισμοί δυνάμεων ήταν κατάφωρα ευνοϊκές για την άλλη πλευρά.

- *Αν αυτό δεν είναι το καλύτερο βιβλίο του, τότε ποιο είναι;*

Mészáros: Υπάρχουν πολλά. Για παράδειγμα *Ο Νεαρός Hegel* είναι μία εξέχουσα εργασία. Θυμάμαι, όταν διορίστηκα στο Πανεπιστήμιο του St. Andrews, ο T. M. Κνοκ – που ήταν τότε Αντιπρύτανης – προς κατάπληξή μου, είπε ότι έμαθε πολλά περισσότερα από το βιβλίο του Lukács *Ο Νεαρός Hegel*, παρά απ' όλα τα βιβλία του Hegel μαζί. Σημειωτέον, ότι ο T. M. Κνοκ ήταν ένας πολύ καλός χεγκελιανός, αλλά ο μαρξισμός ούτε που τον είχε αγγίξει. Επρόκειτο για μία φιλοφρόνηση από ένα μεγάλο χεγκελιανό.

- *Μερικοί ισχυρίζονται στο διανοητικό επίπεδο ότι η βαρύτητα που δόθηκε στον Hegel συμβιβαζόταν με την παρούσα τότε κατάσταση, ότι δηλαδή ο θαυμασμός για τον Hegel που έτρεφε ο Lukács συμφιλωνόταν με τον σταλινισμό.*

Mészáros: Νομίζω πως αυτός είναι άκρως απλουστευμένος τρόπος να τίθεται το πρόβλημα, γιατί όπως τεκμηριώνεται απ' όλα τα γεγονότα καθώς και από την προσωπική του ιστορία, δεν συμβιβάστηκε καθόλου με τον σταλινισμό. Αν θέλετε, ο Lukács *επέζησε* του σταλινισμού, πράγμα εντελώς διαφορετικό. Δεν έχει νόημα να πεις έτσι απλά ότι συμβιβάστηκε με τον σταλινισμό διότι, για την ακρίβεια, το βιβλίο *Ο Νεαρός Hegel* γράφτηκε ρητά ενάντια στη σταλινική γραμμή ανάγνωσης του Hegel. Η θέση του Στάλιν για τον Hegel, ήταν ότι ο χεγκελιανισμός αποτελούσε μία αριστοκρατική αντίδραση ενάντια στη Γαλλική Επανάσταση. Αντίθετα, ο Lukács απέδειξε ότι ο Hegel ήταν ένας ενθουσιώδης υποστηρικτής της Γαλλικής Επανάστασης. Στην πραγματικότητα, δεν μπορούσε ούτε να ονειρευθεί κανείς τη δημοσίευση αυτού του κειμένου στη Σοβιετική Ένωση, την εποχή που η σταλινική γραμμή υπερίσχυε και ήταν κατά του Hegel.

- *Τότε πρωτοδημοσιεύθηκε στην Ουγγαρία;*

Mészáros: Δημοσιεύτηκε στην Αυστρία, συγκεκριμένα στη Βιέννη το '47 και, πολύ αργότερα, στη Γερμανία και στην Ουγγαρία. Ξέρεις, μου είπε την ιστορία, όταν με το ξέσπασμα του πολέμου το 1941 ζούσε σε μία μεγάλη λαϊκή πολυ-

κατοικία. Ο επιστάτης αυτής της πολυκατοικίας τον σταμάτησε μία φορά στο δρόμο, διότι η ΚΕ του Σοβιετικού Κόμματος πήρε μία απόφαση κατά του Hegel και έπρεπε να συζητηθεί από τον κομματικό πυρήνα (όπως γινόταν με κάθε απόφαση). Ο κομματικός πυρήνας του επιστάτη συζήτησε δεόντως την απόφαση του επιστάτη. Γνωρίζοντας ότι ο Lukács είναι καθηγητής, ο επιστάτης τον σταμάτησε μετά τη συζήτηση στην πόρτα και του είπε: «Αυτός ο Hegel, αυτός ο αχρείος ο Hegel πρέπει να τουφεκιστεί αμέσως». Και ο Lukács, του απάντησε με το σπάνιο αγγελικό του ύφος: «Αυτό θα ήταν λίγο δύσκολο, γιατί έχει πεθάνει εδώ και 110 χρόνια». Το γεγονός ότι η ΚΕ του Σοβιετικού κόμματος δεν είχε τίποτα καλλίτερο να κάνει, παρά να περάσει μία απόφαση κατά του Hegel τότε που ξέσπαγε ο πόλεμος, δείχνει ακριβώς το ψέμα της υπόθεσης: «Ο Lukács τα βρήκε με το σταλινισμό». Αυτό που είναι προβληματικό σ' αυτό τον ορίζοντα εκείνη τη περίοδο, είναι βασικά ότι δέχτηκε την άποψη ότι ο σοσιαλισμός είναι δυνατός σε μία και μόνη χώρα. Την άποψη αυτή τη διατήρησε ως το τέλος της ζωής του και, φυσικά, αυτό ήταν το κοινό στοιχείο με τη σταλινική πολιτική γραμμή.

- *Γράψατε πρόσφατα ένα κριτικό άρθρο για το Lukács (στο Critique, 23, 1991), γύρω από την ανεπάρκεια της θεωρίας της αξίας που αναπτύσσει. Έχω μόλις διαβάσει τη Διαδικασία Εκδημοκρατισμού* του Lukács που έγραψε το 1968 και που σε γενικές γραμμές ήταν ένα βιβλίο που μου άρεσε. Ωστόσο, εμπεριέχει αυτό το απίστευτο θεωρητικό λάθος, όπου η αξία ταυτίζεται απλά με την εργασία και η υπεραξία με την υπερεργασία. Έμεινα σ' αλήθεια εμβρόντητος.*

Mészáros: Αυτό είναι πράγματι πολύ προβληματικό και εντελώς απαράδεκτο. Εκεί ακόμα μπορείς να βρεις ότι η ιδέα του σοσιαλισμού σε μία μόνο χώρα τον βασάνιζε ακόμα στο βάθος της σκέψης του. Έτσι, λοιπόν, συναντάμε τα ιστορικά όρια του Lukács, όρια που έχουν να κάνουν με την όραση των γεγονότων που είχε μετά την Επανάσταση: είχε πράγματι ταυτιστεί μ' αυτήν.

Θυμάμαι, πως ακόμα δεν είχε γράψει ούτε το ένα τέταρτο της *Αισθητικής* και ονειρευόταν το γράψιμο της *Ηθικής*. Ήθελε να τη γράψει από το 1910 ή περίπου. Εγώ ήμουν πολύ σκεπτικιστής. Του είπα ότι δεν θα μπορέσει ποτέ να τη γράψει, γιατί είναι αδύνατο να γραφεί μία συστηματική εργασία πάνω στην ηθική, χωρίς μία ριζοσπαστική κριτική της πολιτικής. Στην ιστορία της φιλοσοφίας δεν υπάρχει έργο για την ηθική, από τον Αριστοτέλη ως τον Hegel, που να μη

* Μεταφράστηκε στα ελληνικά από το γερμανικό πρωτότυπο και κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις *Κριτική* το 1987 με τίτλο *Αστική και Σοσιαλιστική Δημοκρατία*. Τη μετάφραση έκανε ο Αλέκος Τσίτσος (σημ. του Μ.).

συμβαδίζει με μία αντίστοιχη θεωρητικοποίηση της πολιτικής και, υπό συνθήκες σταλινισμού, – οποιασδήποτε μορφής: ακόμα και με τις αποκαλούμενες μορφές της αποσταλινοποίησης – η πολιτική παρέμενε ένα ταμπού. Η πολιτική ερχόταν πάντοτε από τα πάνω και συνεπώς ήταν αδύνατο, υπό αυτές τις συνθήκες, να φέρεις σε πέρας μία ριζοσπαστική κριτική της πολιτικής η οποία ήταν αναγκαία. Αλλά εφόσον υπήρχε μία ενδογενής και αναπόσπαστη σχέση μεταξύ πολιτικής και ηθικής, είπα στο Lukács ότι μ' αυτή τη κατάσταση θα ήταν δυνατό να γράφει μόνο με τον πιο αφηρημένο τρόπο, εκθέτοντας δηλ. με την πιο αφηρημένη διάσταση τα προβλήματα της ηθικής. Αυτό και έγινε, διότι όταν μετά από χρόνια τον ρώτησα πώς προχωρά η *Ηθική*, μου έγραψε ότι δεν μπορούσε να την περατώσει διότι ήταν αναγκαίο να γράφει μία μεγάλη Εισαγωγή. Τη αποκαλούσε τότε μία Εισαγωγή στην κοινωνική οντολογία, και αυτή η Εισαγωγή κατέληξε να είναι ένα έργο γύρω στις 3.000 σελίδες με πλείστες αναφορές στην *Ηθική* που ήταν να γραφτεί. Πάντως, συνέχισε να ονειρεύεται τη συγγραφή της *Ηθικής*, αλλά γι' αυτό ήταν αναγκαίο να φέρει σε πέρας μία ριζοσπαστική κριτική όλου του κοινωνικού και οικονομικού πλαισίου μέσα στο οποίο λειτουργούσε η πολιτική και το οποίο αυτό ήταν αδύνατο να γίνει. Πρέπει να βλέπεις τα ιστορικά όρια κάτω από τα οποία οι στοχαστές έχουν τη δυνατότητα να λειτουργήσουν. Δεν μπορείς να το υπερπηδήσεις αυτό το όριο. Ούτε και ο Lukács μπόρεσε. Μ' αυτή την έννοια, θα 'ταν πολύ απλοϊκό να πω ότι αυτό το βιβλίο για τον εκδημοκρατισμό λύνει το πρόβλημα. Ήρθε, δυστυχώς, πολύ αργά γι' αυτόν. Σήμερα, θα μπορούσε να τα κάνει και τα δύο.

Η εναλλακτική λύση του Sartre

- *Συναντήσατε τον Sartre στα 1957. Γιατί αποφασίσατε να γράψετε ένα βιβλίο γι' αυτόν;*

Μészáros: Πάντα αισθανόμουν ότι οι μαρξιστές οφείλουν ένα μεγάλο χρέος στον Sartre, διότι ζούμε σε μία εποχή όπου η εξουσία του κεφαλαίου είναι ανυπόφορη και δεσποτική και όπου, εμφαντικά, η πιο τετριμμένη κοινοτοπία των πολιτικών είναι ότι «δεν υπάρχει εναλλακτική λύση» – σκέψου την «Τίνα» την κυρία Θάτσερ, «δεν υπάρχει εναλλακτική λύση» ή τον Γκορμπατσώφ, ο οποίος στο τέλος επανέλαβε το ίδιο, μέχρι που ανακάλυψε, ακριβώς όπως η κυρία Θάτσερ, ότι μετά απ' όλα αυτά υπήρχε πάντα μία εναλλακτική λύση και για τους δυο τους. Αλλά όλα τούτα δεν έχουν τελειωμό και φτάνει να κοιτάξεις τριγύρω για να δεις πώς μιλούν οι Συντηρητικοί και οι Εργατικοί πολιτικοί. Πάντα λένε «δεν υπάρχει εναλλακτική λύση» ενώ από την άλλη οι υποβόσκουσες πιέσεις είναι αισθητές. Ο Sartre ήταν ο άνθρωπος που πάντοτε κήρυττε το διαμετρικά αντίθετο: υπάρχει εναλλακτική λύση, πρέπει να υπάρχει εναλλακτική λύση, εσύ ως άτομο πρέπει

να εξεγερθείς ενάντια σ' αυτή την εξουσία, σ' αυτή την τερατώδη εξουσία του κεφαλαίου. Οι μαρξιστές, στο σύνολό τους, απέτυχαν να δουν αυτή την πλευρά. Δεν λέω ότι πρέπει να γίνεις υπαρξιστής ή να προσχωρήσεις πολιτικά στον υπαρξισμό για να το αντιληφθείς, αλλά δεν υπάρχει ούτε ένας τα τελευταία πενήντα χρόνια στη φιλοσοφία και τη λογοτεχνία, που να προσπάθησε να σφυρηλατήσει μία τέτοια αντίληψη, με τέτοια μοναδική φροντίδα και αποφασιστικότητα, όπως ο Sartre: την αναγκαιότητα ότι πρέπει να υπάρξει μία επανάσταση ενάντια στο σόφισμα «δεν υπάρχει εναλλακτική λύση», και ότι πρέπει να υπάρχει μία προσωπική συμμετοχή σ' αυτό. Δεν συμμερίζομαι τις ιδέες του, συμμερίζομαι το στόχο του. Το πώς αντιλαμβάνεσαι αυτό το στόχο, αυτό αφορά εμένα και τη συνάφεια, τα συμφραζόμενα της προσέγγισής σου. Αλλά, ο στόχος είναι κάτι χωρίς το οποίο δεν μπορούμε να πάμε πουθενά.

Ο Sartre σήμερα στη Γαλλία είναι ένα πολύ ενοχλητικό πρόσωπο· ακόμα και η μνημόνευσή του. Γιατί; Επειδή αυτό που συνέβη είναι ότι στο όνομα της ιδιώτευσης και του ατομισμού ξεπούλησαν τα πάντα στις δυνάμεις της καταστολής. Παραδόθηκαν στις δυνάμεις του «δεν υπάρχει εναλλακτική λύση» και είναι αυτός ο λόγος που ο Sartre αποτελεί μία αποκρουστική υπόμνηση. Όταν επίσης κοιτάς στο παρελθόν των ανθρώπων για τους οποίους μιλάμε, βλέπεις ότι πολλοί από αυτούς που κατατάσσονται σήμερα στη ποικίλη γκάμα του μετα-μοντέρνου, συχνά παλιότερα ήταν πολιτικά δεσμευμένα άτομα. Αλλά αυτή η σχέση τους με την πολιτική ήταν επιδερμική. Μερικοί από αυτούς, γύρω στο '68, ήταν περισσότερο μαοϊκοί από τους ακραίους μαοϊκούς της Κίνας. Τώρα αγάλλισαν τη Δεξιά με τον πιο ενθουσιώδη τρόπο. Άλλοι πάλι ήταν στην ομάδα «Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα;» και τώρα έχουν γίνει οι γυρολόγοι των πιο ηλίθιων κοινοτοπιών του μετα-μοντέρνου. Αυτό που έχασε αυτός ο κόσμος είναι το πλαίσιο αναφοράς. Στη Γαλλία, η πνευματική ζωή πρυτανευόταν – με τον ένα ή τον άλλο τρόπο – από το Κομμουνιστικό Κόμμα. Έτσι συνέβη και με τον Sartre, ο οποίος επεχείρησε να κριτικάρει το κόμμα από τα έξω και να το ωθήσει σε μία κατεύθυνση που αυτός ενστερνιζόταν, ώσπου κατέληξε στο συμπέρασμα ότι «να συνεργάζεται με το Κομμουνιστικό Κόμμα είναι και αναγκαίο και αδύνατο ταυτόχρονα». Καταλαβαίνετε, αυτό είναι ένα εξαιρετικά πικρό δίλλημα. Ο Sartre το είπε αυτό την εποχή του πολέμου με την Αλγερία, όπου η στάση του Κομμουνιστικού Κόμματος ήταν απόλυτα επαίσχυντη. Ήταν αναγκαίο, διότι χρειάζεσαι πάντα ένα κίνημα για ν' αντιτεθείς στη κατασταλτική δύναμη του κράτους. Και αδύνατο διότι, κοιτάξτε με τι μοιάζει αυτό το κίνημα. Αυτό που συνέβη, φυσικά, ήταν η αποσύνθεση του Κομμουνιστικού Κόμματος, όπως πολλά άλλα κόμματα της Τρίτης Διεθνούς τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Αλλά το μεγάλο πλοίο βούλιαζε και μαζί του πήρε όλους αυτούς που αυτο-ορίζονταν ως διανοούμενοι και οι οποίοι ήταν – στον ένα ή στον άλλο βαθμό – δεμένοι μαζί του. Το πλοίο εξαφανίστηκε και οι διανοούμενοι βρέθηκαν στις λαστιχένιες βάρκες τους να εξακοντίζονται όπως τα ξεθωριασμένα παλιά λάστιχα. Δεν επρόκειτο για εφυσήχα-

ση. Οι διανοούμενοι αυτοί δεν βγήκαν απ' αυτή τη κατάσταση με τη παραίτηση κάποιου είδους ατομικότητας η οποία δεν υπάρχει: διότι, η αυθεντική ατομικότητα είναι αδιανόητη χωρίς μια κοινότητα με την οποία συσχετίζεις και ορίζεις τον εαυτό σου.

Ο μαρξισμός σήμερα

- *Ζήσατε σε πολλές χώρες. Γιατί εγκατασταθήκατε στην Αγγλία; Μήπως η αγγλική κουλτούρα δεν ταιριάζει και τόσο με το είδος της σκέψης σας;*

Mészáros: Επιτρέψτε μου να διαφωνήσω, διότι στην πραγματικότητα είχα από παλιά σχέση με την αγγλική κουλτούρα, πολύ πριν αφήσω την Ουγγαρία. Είχα ένα βαθύ θαυμασμό για τη σκέψη του Hobbes και τις μεγάλες μορφές του αγγλικού και σκωτσέζικου Διαφωτισμού. Αυτό σήμαινε πολλά για μένα, επειδή αντιπροσώπευαν ένα μεγάλο μήνυμα για το μέλλον και συνεπώς έπρεπε να συνδεθώ άρρηκτα με το έργο τους. Ένας άλλος λόγος ήταν ο θαυμασμός μου για την αγγλική και σκωτσέζικη ποίηση, από το Σαίξπηρ μέχρι σήμερα. Και ο τρίτος ισοδύναμος λόγος είναι ότι πάντα έβλεπα την Αγγλία σαν τη χώρα της βιομηχανικής επανάστασης με την εργατική τάξη να 'χει τρομερά βαθιές ρίζες. Και τούτο παραμένει ότι και να συνέβη. Νομίζω ότι πρέπει να συσχετίζεις τον εαυτό σου με κάτι. Η πολιτική και η κοινωνική δέσμευση δεν μπορεί να είναι στον αέρα, στο κενό. Είμαι βαθύτατα συνδεδεμένος με την εργατική τάξη και γι' αυτό το λόγο σκέφτομαι έτσι για το μέλλον. Θεωρητικά, πρέπει να υπάρχουν σημεία αναφοράς. Δεν μπορεί να υπάρξει κοινωνικός μετασχηματισμός χωρίς ένα φορέα και ο μόνος νοητός φορέας υπό τις παρούσες συνθήκες για την απεμπλοκή μας είναι η Εργασία: η Εργασία με τη μαρξιστική έννοια και την οποία εμείς πρέπει να ξανα-ανακαλύψουμε για τους εαυτούς μας στις σύγχρονες συνθήκες.

- *Το ποιο πρόσφατο βιβλίο σας είναι Η Δύναμη της Ιδεολογίας. Στο τελευταίο μέρος απευθύνετε κάποιες κριτικές στον Marx. Τι πρέπει να ξαναδούμε στη μαρξιστική κληρονομιά;*

Mészáros: Λοιπόν, ο Marx πρέπει να συνδεθεί με την εποχή του, πράγμα το οποίο με κανέναν τρόπο δεν σημαίνει εγκατάλειψη του θεωρητικού του πλαισίου. Το πλαίσιο της μαρξιστικής θεωρίας παραμένει ο ολικός ορίζοντας και της δράσης μας και του προσανατολισμού μας, διότι εμπερικλείει μία ολόκληρη εποχή, την εποχή του κεφαλαίου σε κρίση, καθώς και την αναγκαιότητα μιας διεξόδου από αυτήν. Εντούτοις, οι ιστορικές περιστάσεις αλλάζουν και μερικά πράγματα τα οποία έγραφα στην *Δύναμη της Ιδεολογίας* δεν πρέπει να ληφθούν τοις μετρητοίς.

Για πάνω από δέκα χρόνια προσπαθούσα να τραβήξω την προσοχή στο χωρίο όπου ο Μαρχ μιλούσε γι' αυτή τη μικρή γωνιά του κόσμου. Η Ευρώπη, στο κάτω κάτω, είναι μόνο μία μικρή γωνιά του κόσμου. Τι είναι για μας τους σοσιαλιστές, ποιο είναι το νόημα αυτού του γεγονότος; Ότι το κεφάλαιο σε μία ευρύτερη περιοχή, στον υπόλοιπο κόσμο – κι όχι μόνο στην Ευρώπη – υπερέχει; Ο Μαρχ αποφάσισε ν' αφήσει κατά μέρος αυτό το τελευταίο ερώτημα και ν' ασχοληθεί με τον ορίζοντα και την προοπτική αυτής της μικρής γωνιάς του κόσμου που ήταν η Ευρώπη. Για κείνον, αυτό ήταν μία συνειδητή επιλογή.

- Σε πρόσφατο κείμενό σας πάνω στο σοσιαλιστικό μετασχηματισμό, εισαγάγατε μία ενδιαφέρουσα διάκριση μεταξύ κεφαλαίου και καπιταλισμού. Μπορείτε να επεξηγήσετε αυτή τη διάκριση και το νόημά της για το σοσιαλιστικό αγώνα;

Μέσζáros: Βεβαίως. Στην πραγματικότητα, αυτή η διάκριση ανάγεται ήδη στον Μαρχ. Τόνισα πολλές φορές ότι ο Μαρχ δεν ονόμασε το θεμελιώδες έργο του «Καπιταλισμός», αλλά *Το Κεφάλαιο*, *Capital*, και έχω επίσης υπογραμμίσει ότι ο υπότιτλος του Πρώτου Τόμου μεταφράστηκε λαθεμένα υπό την επίβλεψη του Engels ως «η καπιταλιστική διαδικασία παραγωγής». Στην πραγματικότητα, ο υπότιτλος είναι «η διαδικασία παραγωγής του κεφαλαίου» το οποίο έχει ένα εντελώς διαφορετικό νόημα. Αυτό που τονίζεται εδώ είναι ότι το αντικείμενο, ο στόχος του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού, είναι η υπέρβαση της εξουσίας του κεφαλαίου. Έτσι, ο καπιταλισμός γίνεται μία εύκολη υπόθεση διότι, υπό μία έννοια, μπορείς να καταργήσεις τον καπιταλισμό εκμεταλλευόμενος μία επαναστατική έκρηξη και να παρέμβεις στο επίπεδο της πολιτικής απαλλοτριώνοντας τους καπιταλιστές. Βάζεις τέλος στον καπιταλισμό, αλλά ούτε καν αγγίζεις την εξουσία του κεφαλαίου τη στιγμή που απαλλοτριώνεις τους καπιταλιστές. Το κεφάλαιο δεν εξαρτάται από την εξουσία του καπιταλισμού και είναι σπουδαίο και με την έννοια ότι το κεφάλαιο προϋπήρχε του καπιταλισμού από χιλιάδες χρόνια. Το κεφάλαιο μπορεί να επιζήσει του καπιταλισμού όχι χιλιάδες χρόνια, αλλά όταν ο καπιταλισμός ανατραπεί σε μία περιορισμένη περιοχή, η εξουσία του κεφαλαίου συνεχίζεται να ασκείται έστω και υβριδικά.

Η Σοβιετική Ένωση δεν ήταν καπιταλιστική, ούτε και ήταν κρατικός καπιταλισμός. Αλλά το Σοβιετικό σύστημα ήταν υπερβολικά κυριαρχούμενο από την εξουσία του κεφαλαίου: ο καταμερισμός της εργασίας έμεινε άθικτος, η ιεραρχική διευθυντική δομή του κεφαλαίου παρέμεινε κι αυτή. Το κεφάλαιο είναι ένα διευθυντικό σύστημα του οποίου ο τρόπος λειτουργίας είναι προσανατολισμένος στη συσσώρευση και η συσσώρευση μπορεί να εξασφαλιστεί με πολλούς τρόπους. Στη Σοβιετική Ένωση η απόσπαση της υπεραξίας γινόταν με πολιτικό τρόπο και αυτό είναι που μπήκε σε κρίση τα πρόσφατα χρόνια. Η πολιτικά ρυθμισμένη α-

πόσπαση της υπερεργασίας έγινε απαράδεκτη για πολλούς λόγους. Ο πολιτικός έλεγχος της εργατικής δύναμης δεν πρέπει να θεωρείται ο καλλίτερος τρόπος ελέγχου της εργασιακής διαδικασίας. Στον καπιταλισμό της Δύσης, αυτό που έχουμε είναι μία οικονομικά ρυθμισμένη απόσπαση της υπεραξίας και της υπερεργασίας. Στο Σοβιετικό σύστημα αυτό γινόταν με πολύ ανάρμοστο τρόπο, από την άποψη της παραγωγικότητας, επειδή η εργασία διατηρούσε μία υπερβολική εξουσία με μορφή αρνητικής δραστηριότητας, όπως π.χ. δυσπιστία, σαμποτάζ κλπ. Αλλά, βέβαια, μ' αυτό τον τρόπο, ούτε καν μπορούσες να φανταστείς, ότι το είδος της παραγωγικότητας που ήταν αλλού εφικτό, μπορούσε να επιτευχθεί και στη Σοβιετική Ένωση. Αυτό ήταν που υπονόμεισε τη *raison d'être* του σταλινικού συστήματος και των διαδόχων του: η πολιτικά επιβεβλημένη συσσώρευση. Μέρος της συσσώρευσης παρέμενε στάσιμο και αυτός είναι ο λόγος που το σύστημα κατέρρευσε. Δημοσίευσα στην Ιταλία ένα μακρό δοκίμιο την Άνοιξη του 1982, όπου έγραφα ρητά ότι, ενώ οι παλαιές αμερικάνικες πολιτικές για στρατιωτικο-πολιτικό έλεγχο πιθανόν ν' αποτύγχαναν, αυτά τα οποία συνέβαιναν στην Α. Ευρώπη, θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην παλινόρθωση του καπιταλισμού. Για τον ίδιο λόγο έβρισκα στην ιδέα του σοσιαλισμού της αγοράς μία αντίφαση εν τοις όροις, εφόσον, μέσα σε μία ασαφή έννοια, γινόταν προσπάθεια να συνταιριαστούν δύο ειδικοί τρόποι: αυτός της οικονομικής εξαγωγής της υπερεργασίας, με την πολιτικά ρυθμισμένη απόσπαση. Αυτός είναι ο λόγος που ποτέ δεν λειτούργησε στην πραγματικότητα.

Το απολύτως κομβικό σημείο είναι ν' αναγνωριστεί, ότι το κεφάλαιο είναι ένα μεταβολικό σύστημα, ένα κοινωνικο-οικονομικό μεταβολικό σύστημα ελέγχου. Μπορεί να ανατρέψεις τον καπιταλιστή, αλλά το εργοστασιακό σύστημα παραμένει, ο καταμερισμός εργασίας παραμένει, τίποτα δεν αλλάζει στη μεταβολική λειτουργία της κοινωνίας. Πράγματι, αργά ή γρήγορα θα χρειαστεί να επανέλθεις σ' αυτές τις μορφές ελέγχου των ατομικότητων και έτσι η γραφειοκρατία θεμελιώνει την ύπαρξή της. Η γραφειοκρατία είναι μία λειτουργία της διευθυντικής δομής, σε νέες συνθήκες όπου επειδή δεν υπάρχει ιδιώτης καπιταλιστής, πρέπει να βρεθεί ισοδύναμο γι' αυτό τον έλεγχο. Νομίζω ότι αυτό είναι ένα άκρως ενδιαφέρον συμπέρασμα, διότι πολύ συχνά η έννοια της γραφειοκρατίας προβάλλεται σαν ένα είδος μυθικού ερμηνευτικού πλαισίου ενώ, στην ουσία, δεν εξηγεί τίποτα. Η γραφειοκρατία η ίδια χρειάζεται εξήγηση. Πώς προκύπτει η γραφειοκρατία; Όταν τη χρησιμοποιείς ως ένα είδος *deus ex machina*, που εξηγεί τα πάντα με όρους γραφειοκρατίας, τότε αν απαλλαγείς από αυτήν όλα είναι εντάξει. Εντούτοις, δεν απελευθερώνεσαι από τη γραφειοκρατία, αν δεν χτυπήσεις στην κοινωνικο-οικονομική της θεμελίωση, και επινοήσεις μία εναλλακτική λύση ρύθμισης της μεταβολικής διαδικασίας της κοινωνίας κατά τέτοιο τρόπο, ώστε η εξουσία του κεφαλαίου να περικοπεί εξαρχής, και στο τέλος να καταργηθεί ολοκληρωτικά. Το κεφάλαιο είναι μία δύναμη ελέγχου, δεν μπορείς να ελέγξεις το κεφάλαιο. Μπορείς μόνο να το καταργήσεις διαμέσου του μετασχηματισμού της ο-

λόγησης αυτού του σύνθετου μεταβολικού συστήματος σχέσεων της κοινωνίας. Με το κεφάλαιο δεν μπορείς να παίξεις βιολί. Είτε σε ελέγχει είτε το καταργεί. Δεν υπάρχει μέση λύση και αυτός είναι ο λόγος που εξ' απαρχής γίνεται αδιανόητη η λειτουργία του σοσιαλισμού της αγοράς. Δεν υπάρχει κοινωνικό σύστημα παραγωγής που να μπορεί να λειτουργήσει χωρίς κίνητρα και ποιος είναι ο κόσμος με τον οποίο πρέπει να συνδεθούν αυτά τα κίνητρα; Όχι αφηρημένες συλλογικές οντότητες, αλλά ατομικότητες. Λοιπόν, αν οι άνθρωποι ως άτομα δεν ενδιαφέρονται, δεν συσχετίζονται εσωτερικά με την παραγωγική διαδικασία στη ρύθμιση του κοινωνικού μεταβολισμού, τότε, αργά ή γρήγορα, θα πάρουν μία αρνητική στάση ή/και δραστήρια εχθρική απέναντι σ' αυτό το σύστημα.

– Αναφέρεστε στα υλικά ή στα ηθικά κίνητρα;

Μészáros: Μπορεί να είναι και τα δυο. Η αντίθεση μεταξύ ηθικών και υλικών κινήτρων είναι συχνά ρητορική και αφηρημένη, διότι αν με την παρέμβαση και τη συμμετοχή στην κοινωνική διαδικασία έχεις μία καλλίτερη και αύξουσα παραγωγικότητα, ενεργοποίηση των δυνατοτήτων της ατομικότητας, τότε γίνεται ένα υλικό κίνητρο. Άλλο τόσο όμως – εφόσον οι ατομικότητες ελέγχουν τη διαδικασία της ίδιας τους της ζωής – αυτό είναι και ηθικό κίνητρο. Άρα, τα δύο συμβαδίζουν. Υλικά και ηθικά κίνητρα πρέπει να συμβαδίζουν. Είναι ζήτημα ελέγχου της διαδικασίας του κοινωνικο-οικονομικού συστήματος, όπου η ενεργοποίηση του καταπιεσμένου δυναμικού του λαού, είναι επίσης ένα κίνητρο. Τα υλικά κίνητρα στη κοινωνία μας, όπως παρουσιάζονται, διαιρούν τους ανθρώπους και στρέφουν τον έναν εναντίον του άλλου.

Μπορείς να το δεις αυτό παντού, σε κάθε επάγγελμα, στη διδασκαλία, σε κάθε Πανεπιστήμιο, σε κάθε βήμα της ζωής: τα κίνητρα λειτουργούν με την προϋπόθεση ότι μπορούμε να διαιρούμε το λαό ώστε να τον ελέγχουμε καλλίτερα. Αυτή είναι η όλη διαδικασία. Τώρα, αν αντιστρέψεις αυτή τη σχέση και πεις ότι ο λαός ελέγχει αυτό στο οποίο συμμετέχει, τότε το διαιρετικό σχήμα δεν λειτουργεί πια, επειδή οι άνθρωποι δεν είναι πλέον τα υποκείμενα που να υποφέρουν απ' αυτό το είδος του συστήματος. Άρα, υλικά κίνητρα και ηθικά κίνητρα μπορούν να είναι εξισωτικά ως προς το χαρακτήρα τους. Αυτή είναι η τραγωδία του Σοβιετικού τύπου ανάπτυξης. Όταν μιλούν για κατάργηση του σοσιαλισμού σε σχέση μ' αυτό, πρόκειται για χονδροειδή παρερμηνεία των γεγονότων, διότι ο σοσιαλισμός δεν ξεκίνησε καν. Ούτε το πρώτο βήμα δεν έγινε προς τη κατεύθυνση του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού, του οποίου στόχος μπορούσε μόνο να είναι η υπέρβαση της εξουσίας του κεφαλαίου και του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας, η υπέρβαση της εξουσίας του κράτους, το οποίο είναι επίσης μία κοινή δομή που ρυθμίζει τη ζωή των ανθρώπων από τα πάνω.

Ο Σοσιαλισμός του Μίκυ-Μάους

- *Μιλάτε για αμφισβήτηση της εξουσίας του κεφαλαίου και διερωτώμαι αν μπορείτε ν' αναφερθείτε περισσότερο στις πρακτικές επιπτώσεις, στις επιπτώσεις που έχουν για το σοσιαλιστικό αγώνα η διάκριση μεταξύ κεφαλαίου και καπιταλισμού.*

Mészáros: Πάνω απ' όλα το στρατηγικό όραμα πρέπει να διατυπωθεί μ' αυτούς τους όρους. Οι σοσιαλιστές δεν μπορούν να επαναπαύονται με την αυταπάτη, ότι το μόνο που έχουν να κάνουν είναι η κατάργηση του ιδιωτικού καπιταλισμού, διότι το πραγματικό πρόβλημα παραμένει. Βρισκόμαστε, πράγματι, σε βαθιά ιστορική κρίση. Αυτή η διαδικασία εξάπλωσης του κεφαλαίου που αγκαλιάζει την υδρόγειο, έχει λίγο-πολύ περατωθεί. Αυτό στο οποίο γινόμαστε μάρτυρες στις δύο τελευταίες δεκαετίες, είναι η δομική κρίση του κεφαλαίου. Πάντοτε υποστήριζα ότι υπάρχει μεγάλη διαφορά σήμερα, από την εποχή που ο Μαρκ αναφερόταν στην κρίση και που την έβλεπε ως εκτόνωση με τη μορφή τυφώνα. Σήμερα, η κρίση δεν ξεπερνιέται με τέτοιες μορφές. Αυτό που χαρακτηρίζει τη κρίση των δικών μας καιρών, είναι οι υφέσεις ποικίλων μορφών έντασης, που τείνουν σε μία συνεχή οικονομική κρίση. Πρόσφατα, αρχίσαμε να μιλάμε για μία διπλή μορφή ύφεσης, σύντομα θα μιλάμε για τριπλή μορφή ύφεσης, μπορεί και μία των ημερών για πενταπλή μορφή. Αυτό που λέω είναι ότι αυτή η τάση συνεχούς οικονομικής κρίσης με τη μία ύφεση ν' ακολουθεί την άλλη, δεν είναι μία συνθήκη που μπορεί να διατηρείται επ' αόριστον, επειδή τελικά, επανενεργοποιούνται – λόγω της κρίσης – οι εσωτερικές εκρηκτικές αντιθέσεις του κεφαλαίου και με εξαιρετική σφοδρότητα και ότι υπάρχουν κάποια απόλυτα όρια τα οποία πρέπει να εκτιμήσουμε από αυτή την άποψη.

Θυμηθείτε ότι μιλώ για τη δομική κρίση του κεφαλαίου. Αυτό το πρόβλημα είναι πολύ πιο σοβαρό από την κρίση του καπιταλισμού, διότι, κατ' αρχήν, ένας τρόπος υπέρβασης της κρίσης του καπιταλισμού ήταν η κρατική ρύθμιση της οικονομίας. Από μερικές απόψεις, ο εξωτερικός ορίζοντας του δυτικού καπιταλιστικού συστήματος επιτρέπει αυτή τη δυνατότητα. Ο κρατικός καπιταλισμός μπορεί να εμφανιστεί όταν το δυτικό καπιταλιστικό σύστημα είναι σε βαθιές και μεγάλες δυσκολίες, αλλά πάλι θα ήθελα να πω ότι αυτό δεν είναι μία βιώσιμη λύση, επειδή οι ίδιες μορφές αντιθέσεων επανενεργοποιούνται: συγκεκριμένα, η αντίφαση μεταξύ πολιτικής και οικονομικής απόσπασης υπερεργασίας. Δε μιλάω για πλασματικά μελλοντικά συμβάντα, σκέψου μόνο το Φασισμό ή το Ναζιστικό σύστημα το οποίο αποπειράθηκε να δημιουργήσει αυτό το είδος της συντεχνιακής κρατικής ρύθμισης, προκειμένου να εκτονώσει την κρίση του γερμανικού καπιταλισμού τη δοσμένη περίοδο της ιστορίας. Συνεπώς, εκείνο που βλέπουμε εδώ, είναι πως όλοι αυτοί οι τρόποι χρονικής μετατόπισης των αντιθέσεων του κεφαλαίου τείνουν να εξαντληθούν. Ο κόσμος, ως ολότητα,

είναι πολύ επισφαλής. Η συντριπτική πλειοψηφία της αθροώπότητας ζει στις πιο άθλιες συνθήκες.

Τι έγινε για τον εκσυγχρονισμό αυτών των χωρών; Πήρε τέτοιες μορφές καταλήστευσης και αρπαγής, άρνησης να λάβουν υπόψη τις συνέπειες για την επιβίωση της ανθρωπότητας – τον τρόπο με τον οποίο αντιμετώπισαν αυτές τις περιοχές και τους πληθυσμούς αυτών των περιοχών – ώστε υπονομεύθηκε η όλη επιχείρηση. Σήμερα βρισκόμαστε μπροστά σε μια κατάσταση όπου κανείς δεν πιστεύει πια στον εκσυγχρονισμό του «Τρίτου Κόσμου». Και γι' αυτό το λόγο, το κρισιακό συνεχές, μακροπρόθεσμα, γίνεται μία ανυπόφορη κατάσταση, και γι' αυτό το λόγο ο κοινωνικός μετασχηματισμός πρέπει να γίνει εφικτός. Αυτό δεν μπορεί να γίνει μέσω της αναζωογόνησης του κεφαλαίου. Αυτό είναι δυνατό μόνο στη βάση μιας ριζοσπαστικής υπέρβασης της αλόγιστης και καταστροφικής λογικής της προανατολισμένης συσσώρευσης.

Αυτή η τρομακτική κρίση για την οποία μιλώ, είδε όχι μόνο την πραγματική εξαφάνιση των Κομμουνιστικών Κομμάτων, των κομμάτων της Τρίτης Διεθνούς, αλλά ακόμα και των κομμάτων της Δευτέρας Διεθνούς. Εδώ και 100 χρόνια περίπου αυτοί που πίστευαν στις αρετές του εξελικτικού σοσιαλισμού και της μεταρρύθμισης, μιλούσαν για μετασχηματισμό που οδηγούσε την ανθρωπότητα σ' ένα καθεστώς σοσιαλιστικών σχέσεων. Αλλά αυτό πετάχτηκε κυριολεκτικά από το παράθυρο ακόμα και με όρους των δικών τους προγραμμάτων και προοπτικών. Είδατε πρόσφατα τις ήττες και τις πανικόβλητες αναδιπλώσεις όλων των σοσιαλιστικών κομμάτων της Β' Διεθνούς και των ποικίλων εταιρών τους, σε κάθε ιδιαίτερη χώρα: στη Γαλλία, στην Ιταλία, στο Βέλγιο, στη Γερμανία, στις Σκανδιναβικές χώρες και πρόσφατα ακόμη στην Αγγλία, την τέταρτη διαδοχική ήττα του Εργατικού Κόμματος. Ταιριάζει απόλυτα μ' αυτές τις ήττες, το γεγονός ότι συμπιέτουν με το άνοιγμα της Euro Disneyland, διότι αυτό που τα κόμματα αυτά υιοθέτησαν τούτη την ιστορική περίοδο, σαν απάντηση στην κρίση, ήταν ένα είδος σοσιαλισμού αλά Mickey Mouse: αλλά, αυτός ο σοσιαλισμός, ήταν παντελώς ανίκανος να παρέμβει στις κοινωνικές διαδικασίες. Δεν είναι τυχαίο λοιπόν ότι αυτά τα κόμματα υιοθετούν τη σοφία του κεφαλαίου, ως αναντικατάστατο σύστημα. Ο ηγέτης του Εργατικού κόμματος δήλωσε κάποτε ότι το καθήκον των σοσιαλιστών είναι η καλύτερη διαχείριση του καπιταλισμού. Αλλά αυτού του είδους η τερατώδης ανοησία είναι καθαυτή μία αντίφαση. Είναι μία αντίφαση εν τοις όροις, διότι αποτελεί αλαζονική ακρότητα να πιστεύεις πως το καπιταλιστικό σύστημα θα λειτουργήσει καλλίτερα με εργατική κυβέρνηση. Τα προβλήματα εξακολουθούν να γίνονται ολοένα και πιο σοβαρά και το πολιτικό σύστημα αδυνατεί ν' ανταποκριθεί διότι προσυπακούει και λειτουργεί ολοένα και περισσότερο υπό το στενό εξαναγκασμό του κεφαλαίου. Το κεφάλαιο ως τέτοιο δε δίνει πλέον περιθώρια ελιγμών. Για τα πολιτικά κινήματα και τις κοινοβουλευτικές δυνάμεις τα περιθώρια αυτά ήταν ασύγκριτα μεγαλύτερα το 19ο αιώνα ή κατά το πρώτο τρίτο του 20ού. Η Αγγλία είναι ήδη μέλος

της Ευρώπης και δεν υπάρχει τρόπος που να μπορείς να χαλαρώσεις αυτή τη διαδικασία, με την έννοια ότι η μικρή Αγγλία θα είναι ικανή να λύσει όλα αυτά τα προβλήματα.

Αυτό όμως εγείρει αμέσως ένα ζήτημα: πώς συσχετίζουμε τους εαυτούς μας με το υπόλοιπο του κόσμου; Με ότι έγινε στην Ανατολή και στη Σοβιετική Ένωση; Ένα νέο θεμελιακό ζήτημα αναδύθηκε στον ορίζοντα. Για τη περίπτωση της Ρωσίας διάβασα πρόσφατα, ότι εκτός από 25 δις δολάρια για τα οποία έχει δοθεί υπόσχεση πως θα χορηγηθούν από τη Δύση, η Ρωσία χρειάζεται μόνο γι' αυτό το χρόνο άλλα 25 δις. Πού να βρούμε εμείς αυτά τα δισεκατομμύρια που χρειάζεται η Ρωσία, όταν το αμερικάνικο χρέος μόνο είναι αστρονομικό; Τα προβλήματα αυτού του κόσμου αλληλοσυνδέονται τόσο, μπερδεύονται τόσο το ένα με το άλλο, ώστε να μην μπορείς να σκεφτείς καμία επιμέρους λύση. Χρειάζονται θεμελιώδεις δομικές αλλαγές: δυόμιση δεκαετίες ανάπτυξης μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο τις ακολούθησε μία βαθεία δυσπραγία, κατάρρευση των προηγούμενων αγαπημένων στρατηγικών, το τέλος του Κεϊνσιανισμού, η εμφάνιση του μονεταρισμού κλπ., αλλά όλα τούτα δεν οδηγούν πουθενά. Όταν αυτόρεσκοι άνθρωποι σαν το John Major λένε ότι ο σοσιαλισμός είναι νεκρός και ότι ο καπιταλισμός δουλεύει, εμείς οφείλουμε να ρωτήσουμε: δουλεύει για ποιον και για πόσο ακόμα; Διάβασα πρόσφατα ότι οι διευθυντές της Merrill Lynch κερδίζουν ο ένας 16,5 εκατομ. δολάρια, ο άλλος 14 εκατομ. και άλλοι 10 ή 15 από αυτούς 5,5 εκατομ. ο καθένας το χρόνο. Όλα δουλεύουν πολύ καλά γι' αυτούς, αλλά τι γίνεται με το λαό της Αφρικής, όπου κάθε μέρα βλέπεις στην τηλεόραση; Ή με τις αχανείς εκτάσεις της Λατινικής Αμερικής, της Ινδίας, του Πακιστάν, του Μπαγκλαντές; Μπορώ να συνεχίσω να λέω ονόματα και ονόματα χωρών, όπου εκατοντάδες εκατομμύρια άνθρωποι μόλις μπορούν να επιβιώσουν.

- *Ο παράγοντας αλλαγής αυτής της κατάστασης, το επαναστατικό υποκείμενο, είναι ακόμα κατά την άποψή σας η εργατική τάξη;*

Mészáros: Αναμφίβολα, δεν μπορεί να υπάρξει κανένα άλλο. Θυμάμαι υπήρξε μια εποχή, όπου ο Herbert Marcuse ονειρευόταν νέους κοινωνικούς παράγοντες, τους διανοούμενους και τους περιθωριακούς. Εντούτοις, κανένας από αυτούς δεν είχε τη δύναμη να πραγματοποιήσει την αλλαγή. Οι διανοούμενοι δύνανται να διαδραματίσουν ένα βασικό ρόλο επεξεργαζόμενοι στρατηγικές, αλλά δεν είναι δυνατό να είναι οι περιθωριακοί που θα πραγματώσουν αυτή την αλλαγή. Η μόνη δύναμη η οποία μπορεί να εισάγει την αλλαγή και να την κάνει να λειτουργήσει, είναι οι άμεσοι παραγωγί της κοινωνίας. Αυτοί διαθέτουν την καταπιεσμένη ενέργεια και τις δυνατότητες, όπου όλα τα παραπάνω προβλήματα και οι αντιφάσεις μπορούν να λυθούν. Ο μόνος παράγοντας που μπορεί να ο-

δηγήσει στην απεμπλοκή της κατάστασης, που μπορεί να αυτοεπιβεβαιωθεί και να βρει την ολοκλήρωσή του μέσα από αυτή τη διαδικασία, είναι η εργατική τάξη.

Το Πρόβλημα της Οργάνωσης

- *Τι έχετε να πείτε για τις μορφές οργάνωσης; Πιστεύετε ότι χρειάζονται νέες μορφές οργάνωσης; Μερικοί λένε πως ο παλιός τύπος κόμματος είναι ξεπερασμένος.*

Μέσζαρος: Ναι, θα συμφωνήσω απόλυτα μ' αυτό. Ο παλιός τύπος του πολιτικού κόμματος ενσωματώθηκε στο κοινοβουλευτικό σύστημα κι έτσι έχασε την ιστορική του σημασία. Αυτό το είδος κόμματος υπήρχε προτού η εργατική τάξη εμφανιστεί στον ορίζοντα ως κοινωνικός παράγοντας. Η εργατική τάξη έπρεπε λοιπόν να βουλευτεί και να πιέσει τον εαυτό της σύμφωνα με ότι δυνατότητες έδινε αυτό το πλαίσιο. Αλλά, αυτό το πλαίσιο, παρήγαγε μόνο αμυντικές μορφές οργάνωσης. Όλες οι οργανώσεις της εργατικής τάξης οι οποίες συγκροτήθηκαν ιστορικά – τα πολιτικά κόμματα και τα συνδικάτα είναι οι κυριότερες από αυτές τις οργανώσεις – όλες ήταν αμυντικές. Λειτούργησαν ως ένα σημείο και αυτός είναι ο λόγος που η μεταρρυθμιστική προοπτική του εξελικτικού σοσιαλισμού είχε τόση επιτυχία για τόσα πολλά χρόνια: ακριβώς επειδή επιμέρους κατακτήσεις ήταν δυνατό να επιτευχθούν. Το βιοτικό επίπεδο της εργατικής τάξης ανέβηκε σημαντικά αυτή τη περίοδο στις χώρες. Όταν ο Μαχ έλεγε στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*, ότι η εργατική τάξη έχει να χάσει μόνο τις αλυσίδες της αυτό βέβαια δεν είναι ορθό για την εργατική τάξη αυτών των χωρών σήμερα ή ακόμα και χτες. Επέτυχαν τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου αυτή την ιστορική περίοδο ή ακόμα και μέχρι τη τελευταία δεκαετία. Εντούτοις, αυτό που συνέβη αυτά τα τελευταία 10-15 χρόνια ήταν το τέλος αυτής της διαδικασίας, διότι το κεφάλαιο δεν μπορεί πια να δίνει άλλες παροχές και ωφελήματα στις εργαζόμενες τάξεις. Το κεφάλαιο δεν εγκαταλείπει τίποτα. Αν τα αιτήματα συντονίζονταν με τη δική του εσωτερική λογική της αυτο-εξάπλωσης, τότε τα ωφελήματα μπορούσαν να παραχωρηθούν. Στην πραγματικότητα, αυτά έγιναν ένας δυναμικός παράγοντας αυτής της αυτοαναπτυσσόμενης διαδικασίας. Σήμερα δεν γίνεται αυτό. Να γιατί βρισκόμαστε σε μία κατάσταση, όπου το σύστημα υγείας περνάει κρίση, το εκπαιδευτικό σύστημα, το ίδιο το Κράτος Πρόνοιας επίσης. Έτσι, το ιστορικό τέλος αυτής της διαδικασίας ξαναθέτει το ερώτημα: αν η εργατική τάξη δεν μπορεί πια επί μακρόν να αποκτά αμυντικά ωφελήματα, τότε ποιες στρατηγικές μπορούν να μετασχηματίσουν τη κοινωνία;

- *Αυτό που είχα στο μυαλό μου, ήταν μάλλον τα εξωκοινοβουλευτικά κόμματα, όπως το Μπολσεβίκικο κόμμα του Λένιν ή το Κινέζικο Κομμουνιστικό κόμμα, τα οποία πέτυχαν να καταστρέψουν το καπιταλισμό. Είναι αυτά τα κόμματα, από ιστορική άποψη, ξεπερασμένα;*

Mészáros: Ναι, ολοκληρωτικά. Ακόμα κι αυτά τα κόμματα περιορίζονταν από την προοπτική του κοινοβουλευτισμού. Εξάλλου, ο ίδιος ο Λένιν, δεν ήταν αντίθετος στην ιδέα τα κομμουνιστικά κόμματα ν' ασκούν πολιτική μέσα στα κοινοβουλευτικά πλαίσια. Λοιπόν, το τεράστιο πρόβλημα της προοπτικής του κοινωνικού μετασχηματισμού είναι ότι το κεφάλαιο, εξ ορισμού, είναι *κατ' εξοχήν** μία εξωκοινοβουλευτική δύναμη, πολύ αποτελεσματική στον τρόπο δράσης και στη λειτουργία της. Από την άλλη μεριά, η εργατική τάξη δεν έχει εξωκοινοβουλευτική δύναμη πολιτικά αποτελεσματική. Η εξωκοινοβουλευτική δύναμη μπορεί να είναι τα συνδικάτα, αλλά αυτά είναι ταυτισμένα με τα ρεφορμιστικά κόμματα και αυτό το γεγονός τα περιορίζει. Δεν θα υπάρξει οποιαδήποτε πρόοδος, έως ότου το κίνημα της εργατικής τάξης, το σοσιαλιστικό κίνημα θα αναδιαρθρωθεί ώστε να καταστεί ικανό για επιθετική δραστηριότητα μέσω των καταλλήλων θεσμών και διαμέσου της εξωκοινοβουλευτικής δράσης. Το κοινοβούλιο αν θα γίνει χρήσιμο στο μέλλον, πρέπει να αναζωογονηθεί και για να καταστεί αυτό δυνατό πρέπει ν' αποκτήσει μια εξωκοινοβουλευτική δύναμη σε σύνδεση μ' ένα ριζοσπαστικό πολιτικό κίνημα, που μπορεί επίσης να είναι ενεργό μέσω του κοινοβουλίου.

- *Ποια είναι η γνώμη σας για τη σύγχρονη κατάσταση της μαρξιστικής φιλοσοφίας;*

Mészáros: Νομίζω ότι η μαρξιστική φιλοσοφία εν γένει περνάει μία δύσκολη κατάσταση, ακριβώς για τους λόγους που ήδη αναφέραμε. Βιώνουμε μια μεγάλη ιστορική κρίση και ο ημερήσιος κανόνας είναι ο αποπροσανατολισμός. Ότι συνέβη στην ανατολή επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τους σοσιαλιστές και τους μαρξιστές και αυτό είναι ευνόητο. Η μαρξιστική φιλοσοφία πρέπει πάλι να ξεκινήσει μια διαδικασία επαναξιολόγησης, βαθιάς έρευνας και επανορισμού όλων των πραγμάτων. Βρίσκω την κατάσταση στη Λατινική Αμερική, για παράδειγμα, πολύ πιο ενδιαφέρουσα. Το είδος της πνευματικής ζύμωσης που γίνεται εκεί είναι σήμερα πολύ πιο ενδιαφέρον, απ' ό,τι μπορώ να εντοπίσω εδώ. Αλλά δε νομίζω πως αυτό είναι μία μόνιμη κατάσταση, και εγώ είμαι ο τελευταίος που θα πω ότι ένας ριζοσπαστικός σοσιαλιστικός μετασχηματισμός, μπορεί να υπάρξει μόνο σ'

* Στο πρωτότυπο: *par excellence*.

αυτές τις περιοχές. Παραδόξως, είμαι πεπεισμένος ότι το μέλλον του σοσιαλισμού θα κριθεί στις Ηνωμένες Πολιτείες, όσο κι αν αυτό ηχεί απαισιόδοξα. Προσπάθησα να κάνω μια νύξη προσεγγίσεων γι' αυτό, στο τελευταίο μέρος του *Η Δύναμη της Ιδεολογίας*, όπου συζήτησα το πρόβλημα της οικουμενικότητας. Ο σοσιαλισμός είτε θα επικρατήσει οικουμενικά και με τρόπον ώστε να αγκαλιάζει όλες αυτές τις περιοχές, συμπεριλαμβανομένων και των πιο ανεπτυγμένων καπιταλιστικών περιοχών, είτε θα αποτύχει.

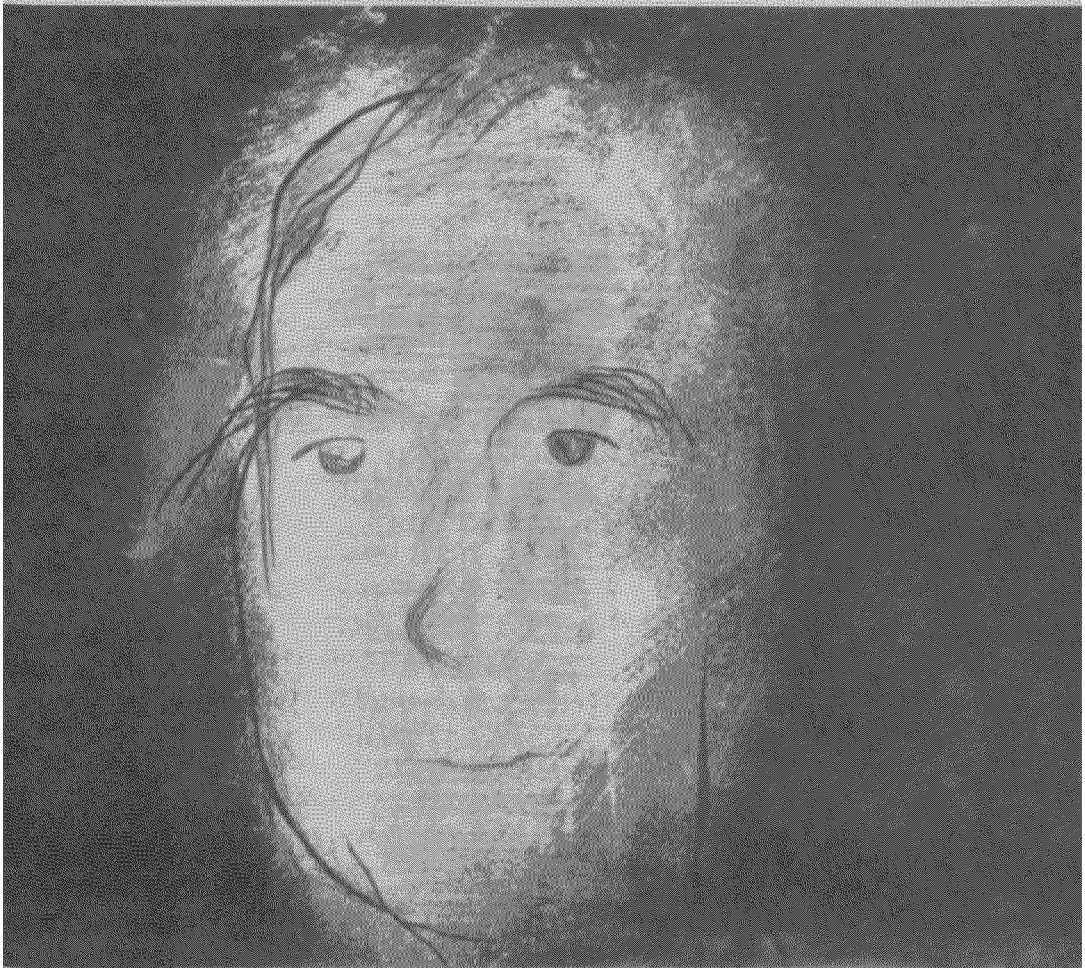
Ο κόσμος είναι ένας. Πάντα απέρριπτα την αντίληψη περί «τρίτου κόσμου»: υπάρχει μόνον ένας κόσμος. Είμαι πεισμένος ότι η αναγέννηση της μαρξιστικής σκέψης στο μέλλον θα ξανάρθει σε ανταπόκριση με τα προβλήματα και τις απαιτήσεις της εποχής, ειδικά όταν ορισμένες από τις μυστικοποιήσεις του παρελθόντος θα έχουν σαρωθεί. Για πόσο ακόμα οι λαοί θα εξαπατώνται με την ιδέα ότι πρέπει να περιμένουν εκείνη τη σοσιαλδημοκρατική διαδικασία της μεταρρύθμισης και του εξελικτικού σοσιαλισμού, ώστε μία των ημερών να λυθούν τα προβλήματά τους; Δεν πιστεύω ότι ο πολύς κόσμος πιστεύει ακόμη σήμερα σ' αυτή την ιδέα και η καλλίτερη απόδειξη γι' αυτό είναι οι εκλογές σ' όλη την Ευρώπη. Αυτή η ιδέα έχει πέσει παντού σε βαθύτατη αφερεγγυότητα. Όταν οι κοινοβουλευτικές προσδοκίες έχουν απογοητεύσει πικρά το λαό, τότε δε μένει παρά ο δρόμος της δράσης. Στο πρόσφατο παρελθόν είχαμε τη δραματική περίπτωση της αντιπολίτευσης στον Κεφαλικό Φόρο και την ήττα της κυρίας Θάτσερ, η οποία θεωρείτο αμετακίνητη, αήτητη. Και τώρα, μετά τις γενικές εκλογές – στη Βρετανία – στη Σκωτία, οι άνθρωποι μιλάνε για άμεση δράση, ακόμα και πολιτική ανυπακοή για να διεκδικήσουν ό,τι αυτοί θεωρούν ως νόμιμο συμφέρον για να εξασφαλίσουν το κοινοβούλιό τους ή, ακόμα, και την ανεξαρτησία τους. Λοιπόν, αυτά είναι τα είδη των κοινωνικών συμβάντων, τα κοινωνικά κινήματα σε σχέση με τα οποία η μαρξιστική φιλοσοφία, η μαρξιστική σκέψη εν γένει, μπορεί να επαναπροσδιορίσει τον εαυτό της.

- *Λέτε λοιπόν ότι εκείνο που χρειάζεται να γίνει είναι οι εργάτες των Ηνωμένων Πολιτειών να συνδεθούν και να θέσουν κοινούς στόχους με τους εργάτες του «Τρίτου Κόσμου»; Αλλά πώς μπορούν να το κάνουν αυτό; Αυτοί οι εργάτες ζουν ως ένα βαθμό, με τη μεταφορά αξίας από τις χώρες του «Τρίτου Κόσμου».*

Mészáros: Αυτό είναι ένα από τα προβλήματα ως προς το οποίο πρέπει να αποδείξουμε μία κριτική του Marx, επειδή η εργατική τάξη είναι θρυμματισμένη, διαιρεμένη, υπάρχουν τόσες και τόσες αντιφάσεις. Στις Ηνωμένες Πολιτείες τα τελευταία δέκα χρόνια είχαμε πτώση του βιοτικού επιπέδου της εργατικής τάξης. Άρα εδώ έχουμε να κάνουμε με πραγματικότητες των καιρών μας και όχι με επιθυμητά αντικείμενα. Το 1971 στην *Αναγκαιότητα του Κοινωνικού Ελέγχου* επι-

σημανα το ξεκίνημα της δομικής ανεργίας. Τότε η ανεργία στη Βρετανία ήταν κάτω από ένα εκατομμύριο. Σήμερα, ακόμα και αφού παραποίησαν 23 φορές τους πραγματικούς αριθμούς, η ανεργία είναι επίσημα γύρω στα 2.740.000. Και δεν υπάρχει δέσμευση ούτε από το Εργατικό Κόμμα, για επιστροφή στην πλήρη απασχόληση. Αυτό είναι το μέτρο των αλλαγών που λαμβάνουν χώρα. Είναι μεγάλη αντίφαση να δηλώνεις ότι ένα τμήμα του πληθυσμού είναι περιττό. Αυτό το τμήμα του πληθυσμού δε θα 'ναι για πάντα μειλίχιο και δουλοπρεπές, υποταγμένο στις συνθήκες που καταδικάστηκε. Πράγματα συμβαίνουν, τα πράγματα αλλάζουν. Αλλά αυτές οι αλλαγές θα πρέπει να πάνε βαθύτερα και είμαι πεισμένος ότι αυτό θα συμβεί.

Απόδοση από τα αγγλικά: Βασίλης Φουφκας

Niels Bohr, 1991 Μολύβι και ακρυλικό